

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15: 3494(091)

DOI <https://doi.org/10.15421/392001>

Махаринець Є. М.,
аспірант кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРОГРАМНИХ ЗАСАДАХ ОУН ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ НА ВОЛИНІ У РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS IN OUN POLICY FRAMEWORKS AND ATTEMPT TO IMPLEMENT THEM IN VOLYN DURING THE SOVIET-GERMAN WAR

Необхідність створення новітньої правової доктрини у сфері земельних відносин вимагає вивчення та врахування минулого історичного досвіду права, вивчення позицій різних українських політичних сил, зокрема й ОУН, у вирішенні земельного питання.

У запропонованій статті проаналізовано реалізацію задекларованих у програмних документах ОУН основних засад у сфері земельних відносин. Мета статті – з'ясувати особливості реалізації головних принципів у сфері земельних відносин на Волині. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розкрити основні програмні положення ОУН у сфері земельних правовідносин, проаналізувати їх втілення в життя на Волині в період війни та виявити їхні особливості. Методологічну основу вибрано з урахуванням поставленої мети та специфіки об'єкта і предмета дослідження. В основі лежить система методів наукового пізнання: формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – з метою детального з'ясування змісту досліджуваних питань; теоретичний – для аналізу наукової літератури; метод системного аналізу – для узагальнення особливостей правового регулювання земельних відносин. А також використано емпіричний, порівняльний джерелознавчий, статистичний та проблемно-хронологічний методи. Наукова новизна публікації полягає у формулюванні нових у контексті історико-правової науки положень щодо особливостей регулювання земельних правовідносин на Волині у період німецько-радянської війни, які ще не стали об'єктом вивчення дослідників. Особливу увагу звернено на регіональні особливості Волині в земельних правовідносинах у часи нацистської окупації, які полягали, зокрема, в тому, що активні дії ОУН у даному регіоні утруднювали і частково унеможливлювали проведення німецьких перетворень у галузі земельних відносин. У зоні свого контролю УПА проводила власні аграрні перетворення: скасовувалася колгоспна система і впроваджувалася власність селян на землю, землю розподіляли місцеві громадські управління, розмір земельних ділянок визначався залежно від спроможності селянина самостійно, силами власної родини, обробляти одержаний наділ.

Ключові слова: право власності на землю, земельні ділянки, нацистський окупаційний режим.

The need to create the latest legal doctrine in the field of land relations requires studying and taking into account the past historical experience of law, studying the positions of various Ukrainian political forces, including the OUN, in solving the land issue.

The proposed article analyzes the implementation of the basic principles of land relations declared in the OUN policy documents. The purpose of the article is to find out the peculiarities of implementation of the main principles in the field of land relations in Volyn. Achieving this goal involves the fulfillment of the following tasks: to reveal the basic programmatic provisions of the OUN in the field of land relations, to analyze their implementation in Volyn during the war and to identify their peculiarities. The methodological basis was chosen taking into account the objective and specificity of the object and the subject of study. The basis is the system of methods of scientific knowledge: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) – in order to clarify in detail the content of the investigated issues; theoretical – for the analysis of scientific literature; method of systematic analysis – to summarize the features of legal regulation of land relations. Empirical, comparative, source, statistical, and problem-chronological methods were also used. The scientific novelty of the publication is to formulate new provisions in the context of historical and legal science concerning the peculiarities of the regulation of land relations in Volyn during the German-Soviet war, which have not yet been the subject of study by researchers. Particular attention was paid to the regional peculiarities of Volyn in land relations during the Nazi occupation, which consisted in particular of the fact that the OUN's activities in the region made it difficult and partially impossible to carry out German transformations in the field of land relations. In the area of its control, the UPA carried out its own agrarian transformations: the collective farm system was abolished and the peasants' ownership of land was introduced, the land was distributed by local public administrations, the size of the land was determined depending on the ability of the peasant independently, by his own family to cultivate the obtained allotment.

Key words: land ownership, land plots, Nazi occupation regime.

Розбудова незалежності України йде паралельно з формуванням нового економічного комплексу держави, що базується на різноманітності форм та розмірів власності. Необхідність створення новітньої правової доктрини у сфері земельних відносин вимагає вивчення та врахування минулого історич-

ного досвіду права. Аналіз земельних правовідносин на українських землях у минулому, зокрема в середині ХХ ст., стане в нагоді під час створення сучасної ефективної моделі ринкових відносин, де земля виступає об'єктом права власності й забезпечується реалізація норм інституту права власності. Актуаль-

ність даного дослідження зумовлюється недостатнім станом вивчення поглядів різних українських політичних сил, зокрема ОУН, на вирішення земельного питання в майбутній українській державі.

Дослідженням українського визвольного руху середини ХХ ст. у контексті новітнього державотворення є об'єктом дослідження цілої когорти сучасних українських учених, зокрема С. Кульчицького, О. Лисенка, І. Патриляка [1]. Аналізом основних засад аграрної політики ОУН, у тому числі й функціонування інституту права власності на землю, займаються такі дослідники, як П. Гай-Нижник, С. Адамович, Г. Стефанюк. Водночас маловивченими залишаються спроби ОУН у добу німецько-радянської війни реалізації задекларованих в її програмних документах основних засад у сфері земельних відносин, зокрема на Волині. Особливої уваги потребує ґрунтовне дослідження історико-правових аспектів регіональних особливостей земельних правовідносин у період війни, адже їх комплексного наукового аналізу досі немає.

Мета статті – на підставі системного аналізу нормативно-правових актів ОУН та історико-правової літератури з'ясувати особливості реалізації базових пунктів у сфері земельних відносин на Волині. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розкрити основні засади ОУН у сфері земельних правовідносин, проаналізувати їх реалізацію в період війни на Волині та виявити їхні особливості.

Ще напередодні німецько-радянської війни у квітні 1941 р. програмними постановами II Великого Збору революційного (бандерівського) проводу ОУН було визначено, що в майбутній українській державі колгоспи будуть поетапно ліквідовані. ОУН(б) планувала надати селянам право вибору форм господарювання – індивідуальне чи колективне. Мало бути запроваджене «обмежене приватне, кооперативне й спілкове право власності на господарювання землею й верстатами для тих, які на них працюють». Земля буде розподілена між селянами «у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею» [2, с. 46]. Також наголошувалось, що цей процес буде проходити під контролем держави, щоб не допустити хаосу в сільському господарстві в перехідний період.

III Надзвичайний Великий Збір ОУН(б), що відбувся у серпні 1943 р., затвердив новий проект побудови економічної системи в майбутній українській державі. У новій програмі було підкреслено, що вихідним постулатом щодо аграрного питання є принцип, що «земля є власністю народу», та проголошувалось знищення радянської колгоспно-радгоспної форми господарювання [3, с. 47]. Також було вказано, що ОУН(б) стоїть на позиції, що землі поміщиків, монастирів і церков мають бути передані селянам безкоштовно.

У майбутній українській державі планувалася як індивідуальна власність, так і колективна, а загалом, основною мала б стати національно-державна власність у промисловості (великий бізнес), кооператив-

но-колективна для середнього бізнесу та допускалися всі види власності для малого бізнесу, ремісництва та сільського господарства [3, с. 48].

Основні принципи власної позиції щодо земельного питання ОУН та УПА доносили через розповсюдження своїх листівок та інших друкованих матеріалів серед місцевого населення. У зверненні «За що бореться Українська Повстанська Армія», поширена Головною командою УПА, говорилося, що буде встановлений «новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків, капіталістів та більшовицьких комісарів...». В іншій листівці «Хто ми і чого хочемо» написано: «Хочемо, щоб український селянин міг вповні користуватися плодами своєї землі і праці <...> Хочемо приватної середньої власності...» [4, с. 48].

На українських землях, що потрапили під німецьку окупацію, нацистський режим проводив земельну реформу. Особливістю земельних правовідносин на Волині, що не були характерними для інших округів, які ввійшли до складу рейхскомісаріату «Україна», було те, що регіон тільки напередодні німецько-радянської війни увійшов до складу УРСР, і процес колективізації тут не був завершений. Більшість землі знаходилася не в колгоспах та радгоспах, а в селян, володіння нею допускалося винятково на праві користування. Наступною особливістю ситуації на Волині в роки війни була висока активність загонів ОУН та УПА. Так, у 1943–1944 роках німецька влада на Волині вже не контролювала 75% орних земель. У зоні свого контролю УПА проводила власну земельну реформу. Її суть була окреслена так: «Усі землі з їхніми водами, надземельними і підземельними багатствами України становлять добро українського народу» [5, т. 2, с. 333].

У цей період ОУН разом із загонами УПА застосовує тактику відвоювання окремих районів і створення там власної адміністрації. Яскравим прикладом втілення такої тактики стало створення на Волині Колківської, Антоновецької, Космацької республік. Вони встановлювали свою воєнну адміністрацію, яка вирішувала адміністративні, господарські, фінансові, освітні й інші життєво важливі для населення питання [6, с. 462].

У березні-листопаді 1943 р. важливим осередком повстанського руху стало містечко Колки. Тут утворилася вільна від німецької адміністрації та радянських партизанів територія, яка ввійшла в історію під назвою «Колківська республіка». На визволених територіях було організовано систему цивільної влади. Згідно з розпорядженням УПА робилася спроба розв'язати земельне питання. Допускалось наділення селян землею в кількості, яку зможе обробити одна сім'я або збереження колективних форм господарювання за бажанням населення [7, с. 240].

Головне командування УПА видало кілька наказів – «Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України» від 15.08.1943 р., яким ліквідувалися колгоспи та встановлювалася приватна власність на землю. Наступним актом УПА – «Розпорядження про встановлення адміністрації на тере-

ні України» від 1.09.1943 р. – було започатковане створення цивільної адміністрації на підконтрольній території [8, с. 10].

Сучасна українська дослідниця Г. Стефанюк вважає, що «ОУН боролася за Українську державу, в якій мала би бути знищена колгоспно-радгоспна система сільського господарства. Утім, форми користування землею не узаконювалися, хоч земля залишалася у власності народу, тобто держави» [9, с. 87]. Натомість П. Гай-Нижник вводить у науковий обіг документи – розпорядження, накази Головної Команди УПА, які чітко засвідчують намагання національно-патріотичних сил легалізувати поетапний перехід від державної до колективної та приватної власності на землю зі збереженням за державою регуляторної функції під час розподілу землі [2, с. 46, 50].

Також одним із кроків у розв'язанні аграрного питання було «Розпорядження в земельній справі Головної Команди Української Повстанської Армії як найвищої і одинок-суверенної влади на звільнених землях України з дня 15.VIII.1943 р.», підписане К. Савуром (Д. Клячківським). Згідно з розпорядженням скасовувалася колгоспна система і запроваджувалася приватна селянська власність. У підпункті «б» вказано: «Всі землі бувших власників землі (фільварків) і землі польських колоністів переходять на власність українських селян». Розмір ділянки залежав від можливості родини обробляти певну кількість землі. Тим, хто прагнули займатись колективним господарюванням, було запропоновано робити це на артільних принципах. У такому випадку земля залишалася у власності громади [4, с. 10]. Приватні землі селян української та інших національностей, що загинули під час військових дій або були закатовані більшовиками, німцями чи поляками, було передбачено передавати у спадок родичам до четвертого покоління [2, с. 50]. Якщо таких не було виявлено, земля переходила до найбідніших

селян даної місцевості. У «Розпорядженні» було визначено механізм проведення перерозподілу землі. Їх мали проводити обрані громадськими зборами місцеві громадські управління та земельні комісії, які затверджувалися УПА [4, с. 10].

З огляду на вищевказане «Розпорядження» й відповідно до наказу головнокомандуючого УПА К. Савура, до 30 серпня 1943 р. всі сільськогосподарські землі мали бути розділені, зорані та засіяні. Цей наказ був частково втілений у життя на підконтрольній території. УПА на Волині передавала селянам землю, видаючи при цьому власні документи на право власності. Збереглися документи у вигляді анкетних листів, у яких вказувалося прізвище, ім'я, рік народження, національність, кількість працездатних членів у сім'ї, кількість землі, якою користувався селянин на час заповнення анкети. Зазначалася також площа землі, яка надавалась, її якість, чітко визначалися межі наданих ділянок. Утім, через наближення фронту та каральні рейди нацистів повністю реалізувати земельну реформу не вдалося.

На підставі окресленого можна зробити такі висновки. На українських землях, що потрапили під німецьку окупацію, нацистський режим проводив земельну реформу. Однак на Волині діяльність ОУН та УПА утруднювали і частково унеможлилювали проведення цих німецьких перетворень.

У зоні свого контролю УПА провела власні аграрні реформи – скасовувалася колгоспна система і впроваджувалася приватна власність селян на землю. Землю розподіляли місцеві громадські управління. Розмір земельних ділянок визначався залежно від спроможності селянина самостійно, силами власної родини, обробляти одержаний наділ. У перспективі вимагають додаткового дослідження земельні правовідносини на території Волині, підконтрольній ОУН та УПА, в умовах другого етапу радянізації Західної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2005. 495 с.
2. Гай-Нижник П.П. Концепція основних засад сільськогосподарської (аграрної) політики Майбутньої Української Держави в соціально-економічній моделі ОУН(б). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 105. С. 45–53.
3. Гай-Нижник П.П. Від «націократії» до «нового ладу»: соціально-господарчий лад майбутньої української держави у політичній концепції ОУН(б) під час II світової війни (1940–1945 рр.). *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення* : Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 40–53.
4. Адамович С.В. Аграрне питання в соціальній політиці ОУН-УПА в 40–50 рр. XX ст. *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення* : Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 7–14.
5. Сливка Ю. Західноукраїнське село в період німецько-радянської війни. *Історія українського селянства* : в 2 т. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 330–342.
6. Стародубець Г. Генеза українського повстанського заплілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 527 с.
7. Малюга О., Костенко Ю. Антифашистський рух на території Волині в роки Другої світової війни. *Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції 24–25 березня 2009 р.* Луцьк, 2009. С. 239–241.
8. Стасюк О. Український визвольний рух середини XX століття в контексті українського державотворення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 3–16.
9. Стефанюк Г. Соціальна парадигма діяльності ОУН(б) у роки Другої світової війни. *Галичина*. 2013. Ч. 24. С. 84–89.